

LA MORT DEL COMTE RAMON BORRELL
DE BARCELONA
I ELS BISBES DE VIC BORRELL I OLIBA *

per

ANSCARI M. MUNDÓ

Arxiver a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.
Membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans.
De la Societat Catalana d'Estudis Històrics

* Treball llegit en la sessió del 22 d'abril de 1966 de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Ha estat completat i hi han estat afegides les notes.

I

En la biografia olibana, tan ben coneguda en les seves línies generals, queden encara algunes zones de penombra que impedeixen de fer-se càrrec de certs detalls. En aquests darrers anys, tot revisant amb el Dr. Junyent el seu *Diplomatari i escrits del bisbe Oliba*, he tingut ocasió d'esclarir-ne alguns, com per exemple: *Entorn de les famílies dels bisbes Oliba de Vic i Oliba d'Elna*; ¹ *Entorn de la carta de l'abat Oliba a Arnau Mir de Tost*; ² *L'autenticitat del sermó d'Oliba sobre sant Narcís de Girona i de la carta del monjo Garsies de Cuixà*; *Un nou sermó del bisbe Oliba de Vic*; i encara: *La datació dels documents pel rei Robert (996-1031) a Catalunya*, ³ que afecta una bona part dels documents del *Diplomatari* olibà. Alguns d'aquests estudis romanen inèdits, tot esperant de poder-hi fer els darrers retocs.

Ara voldria entretenir-me una mica en l'examen de tres fets connexos esdevinguts els anys 1017 i 1018, en relació directa amb el començ de l'episcopat d'Oliba. He suposat que interessaria de precisar, si és possible, quan i com aquest bisbe, un dels més importants d'entre els nostres de tots els temps, havia obtingut l'episcopat, ara que el tema de les eleccions de bisbes ha pres una actualitat candent al nostre país.

Els tres fets que examinarem són: la mort del bisbe Borrell de Vic, l'elecció d'Oliba com a coadjutor seu, i la mort del comte Ramon Borrell de Barcelona. Els estudiaré en l'ordre que els he assenyalats, que és exactament invers a aquell en què s'esdevingueren. Prefereixo de fer-ho així per tal de no perjudicar les conclusions, que van en contra del que hom havia cregut fins ara.

II

La mort del bisbe Borrell de Vic s'hauria esdevingut, segons els càlculs del degà Moncada, ⁴ «a la fin del año», que pel que acabava d'explicar seria

¹ *BRABLB*, 28 (1959-1960), 169-178.

² *AMO*, 9 (1962), 207-216. (=«Miscel·lània A. Cardenal Albareda».)

³ *AEM*, 4 (1967), 13-34.

⁴ *Episcopologio de Vich*, ed. J. COLLELL, I (Vic 1891), 234.

el 1018. Aquest càlcul és equivocac, puix que la cronologia correcta dels documents que havia citat en aquell passatge portaven més aviat al 1017. Així ho entengueren els dos historiadors moderns d'Oliba, Albareda⁵ i Abadal,⁶ els quals, lògicament, rectificaren l'error de Moncada. Aquesta reculada de la data de la mort de Borrell semblava exigida per la necessitat de concordar-hi alguna menció de l'activitat episcopal d'Oliba registrada ja als primers dies del 1018.

Amb tot i això, el cronicó II de Ripoll⁷ diu ben explícitament :

«Era MLVI. [anno] MXVIII. Obiit Borrellus episcopus Ausonensis. Hoc anno fuit introzinatus (!) domnus Oliba ad episcop[at]um Ausonensem».

Deixem de banda l'elecció d'Oliba, de la qual parlarem tot seguit. L'any de la mort de Borrell no pot ésser més explícit.

Però és que, a més de l'any, també el dia de la seva mort és donat per dos necrologis. El de Vic,⁸ contemporani, la posa al 24 de febrer :

«VI kal. Martii obiit domnus Borrellus episcopus venerandae memoriae, sepultusque est in cripta subtus ecclesiam Sancti Michaelis».

El de Ripoll,⁹ d'altra banda, la situa l'endemà, 25 de febrer. Creuria que aquesta darrera data és transferida per raó de la festa de sant Maties, que s'escau el 24; possiblement el dia propi de la festa de l'apòstol no admetia commemoracions aniversàries de difunts quan no s'esqueia en bixest. En tot cas, el necrologi de Vic s'ha conservat en el manuscrit original de l'època; mentre que del de Ripoll només en queda una còpia de fra Roc d'Olzinelles, del segle passat. Més val, doncs, creure que Borrell morí el 24 de febrer de 1018.

Per una frase d'Oliba, escrita uns quinze anys més tard, mentre es debatia el plet de les esglésies de Gurb,¹⁰ sabem que Borrell

«ab Ispaniis veniens et Ierundam adiens, antequam aliquid super hoc [és a dir, sobre el plet de Gurb] ageret morte preventus est».

Pel que veurem després sobre la mort del comte Ramon Borrell és permès de suposar que l'expedició a Hispània fou un fet sonat de l'estiu del 1017,

⁵ *L'abat Oliba, fundador de Montserrat* (Montserrat 1931), 116, on no creu impossible que Oliba hagués estat elegit a la darrerria del 1017, però s'inclina pel gener de 1018.

⁶ *L'abat Oliba, bisbe de Vic i la seva època*³ (Barcelona 1962), 117.

⁷ Conservat a Barcelona, Bibl. Univ., ms. 588, ff. 36-37, del s. XIII.

⁸ Publicat per VILLANUEVA, *Viage literario*, VI, 179.

⁹ Edició E. JUNYENT, *AMO*, 9 (1962), 220-225.

¹⁰ VILLANUEVA, *Viage*, VI, 290-294; *España Sagrada*, XXIII, pàgs. xxv-xxix; E. JUNYENT, *Diplomatari i escrits d'Oliba* (en preparació), núm. 95 provisorio, entre els anys 1031-1035.

que tingué conseqüències importants per al país. L'anada del bisbe de Vic a Girona, que podria ésser un fet sense cap importància, és possible que s'hagi de posar en relació amb la mort del mateix comte o amb algun altre fet important; ja ho deduirem després. No oblidem, però, que Borrell de Vic era un dels personatges assidus a la cort comtal; que havia estat elegit pels canonges de Vic amb el consentiment dels comtes Ramon i Ermessenda, els quals assistiren a la seva entronització el primer d'octubre de 1010.¹¹ Ja ho sé que és aventurat de deduir res pel nom; però no em sorprendria que Borrell de Vic fos un parent més o menys proper del comte Ramon Borrell de Barcelona. Queda per estudiar aquest punt.

III

Passem ara a veure si podem saber quelcom de l'elecció episcopal d'Oliba. Per començar, deixem assentat com a cert que Oliba ja exercia de bisbe abans de la mort de Borrell, el 24 de febrer de 1018. El degà Moncada havia vist i extractat minuciosament a l'arxiu de Vic un document del 26 de gener — just d'un mes abans de morir Borrell — en què Oliba, com a bisbe i abat, enviava a la Portella els primers monjos del cenobi berguedà.¹² I encara resulta més certa la notícia si tenim present que Olzinelles s'havia adonat que entre els pergamins de la dispensaria major de Ripoll hi havia un document datat del 18 de desembre de 1017,¹³ en el qual Oliba ja actuava com a bisbe. A mi em sembla que no podem recusar aquests testimonis concordants. D'aquí que cal trobar una explicació a la frase del cronicó II de Ripoll, quan parla que el mateix any de la mort Borrell

«hoc anno fuit intro[niza]tus domnus Oliba in episcopatum Ausonensem».

Gosaria dir que la mort de l'un i l'entronització de l'altre s'esdevingueren el mateix dia, per la raó senzilla que Oliba ja era bisbe coadjutor (diguem-ho així) del vell o malalt, o ferit, bisbe Borrell.¹⁴

No podem saber des de quan era bisbe exactament. Sembla poder-se deduir que encara no ho era al final d'agost de 1017. La subscripció que

¹¹ *Marca Hispanica*, app. CLXXI col. 995-996; VILLANUEVA, *Viage*, X, 127; *España Sagrada*, XXVIII, ap. IX, pàgs. 263-265; JUNYENT, *Diplomatari*, doc. 47 provis., tret d'una còpia legalitzada pel mateix Oliba, Vic, *Arx. Episc.*, II, núm. 21.

¹² MONCADA, *Episcopologio*, I, 236-237, de l'any XXII de Robert, que és certament el 1018.

¹³ JUNYENT, *Diplomatari*, doc. 46 bis provisori.

¹⁴ El cas no era excepcional a Catalunya. Sant Ermengol d'Urgell, nebot del bisbe Saïa, fou fet bisbe abans de morir aquest darrer († 29-IX-1010), potser ja des del 1006; VILLANUEVA, *Viage*, X, 130-134.

porta el cèlebre sacramentari d'Oliba conservat a Vic, Catedral 66 (XLVIII), al foli 100^v, diu així;

«Anno Domini ab incarnatione millesimi xxxviii sic fuit ecclesiam sancti Petri in Vico dedicata II kalendas septembris, anno VIII regni regis Henrici, et iste libellus scriptus in praefata sede, in praedicto tempore, in diebus domni Olibe anno ordinationis sue in episcopatu XXI». ¹⁵

La consagració de la catedral de Vic fou el 31 d'agost de 1038. Si en aquell moment Oliba es trobava encara en l'any vint-i-unè del seu episcopat, és evident que l'havia començat entre el primer de setembre i el 18 de desembre de 1017, primera data en què sabem del cert que ja s'anomenava bisbe. Fins la mateixa expressió d'aquest colofó indica que a Vic distingien clarament entre l'ordenació episcopal — «anno ordinationis sue in episcopatu» — i l'entronització o presa de possessió plena d'aquest, tal com hem vist que indicava el cronicó II de Ripoll:

«Hoc anno [1018] fuit intronizatus ... ad episcopatum Ausonensem».

He indicat que Borrell de Vic devia estar ferit o malalt. No crec que fos vell: havia regit només vuit anys escassos la seu vigatana; i quan el nomenaren per a aquest càrrec era un

«strenuus vir ac nobilis, diaconus, omni bonitate et humilitate refertum»,

com assegura un document de poc després de la seva elecció. ¹⁶ Ferit o malalt, possiblement de l'expedició militar que ja he mencionat i que examinarem després.

El que és cert és que Borrell de Vic sobrevisqué al comte Ramon Borrell. Aquí s'ha de fer entrar en joc una peça literària que dins el camp de la poesia llatina de l'època té importància. Es tracta del *Carmen epicedion* o cant funerari a llaor del comte Ramon, que comença: «Ad carmen populi flebile cuncti...» La seva importància ha estat posada en relleu reiteradament, a començar pel seu primer editor Baluze. ¹⁷ Successivament fou publicat per Bofarull, Du Méril, Dümmler, Amador de los Ríos, Beer i sobretot pel seu editor més crític, Nicolau d'Olwer. ¹⁸ Aquest darrer és qui el dona com a probable obra d'Oliba. ¹⁹ A les raons que hom pot proposar — que el

¹⁵ Ed. A. OLIVAR, *El Sacramentario de Vich* (Madrid-Barcelona 1953), pàg. xxxviii.

¹⁶ De l'I-X-1010; cf. referències a la nota 11, i VILLANUEVA, *Viage*, X, 125-126.

¹⁷ *Marca Hisp.*, col. 427-428.

¹⁸ *L'escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII*, AIEC, 6 (1915-1920), 27-30, amb bibliografia. En les citacions que segueixen són indicats els versos corresponents.

¹⁹ *La littérature latine au XIe siècle*, en *La Catalogne à l'époque romane* (Paris 1943), 202-203.

carmen va adreçat a Borrell de Vic: (50) «O Borrelle, magis inclite presul!»; que ha d'ésser d'un que estigués moralment unit als comtes, com veurem, i al bisbe malalt de Vic; així com el fet d'ésser escrit entre el setembre de 1017 i el febrer de 1018; tot detalls que escauen particularment a Oliba, bisbe coadjutor de Borrell —, cal afegir-hi encara l'estil literari, estretament emparentat amb el que coneixem de les seves altres obres. Aquest és un punt que tinc en estudi. Però ja puc avançar des d'ara que certes peculiaritats són ben bé olibanes; per exemple, les increpacions en vocatiu amb l'admiració:

- (42 i 58) «O Raimunde»,
 (52) «O Borrelle»,
 (53) «O quae christicolis urbs ... Terragona», etc.;

adreçar-se al subjecte vocatiu, juxtaposant-hi el pronom en acusatiu:

- (28) «Barchinona potens, te renovavit»,
 (54-55) «Terragona ... te prisco statui ferre parabat»,
 (73) «Te, Raimunde procer»;
 (78-79) «Te liquit patriae gloria fulgens Barchinona! tibi quis dolor hesit»,

i encara:

- (45) «vos, inopes»,
 (87) «parete, viri», etc.,

tot recursos sovint usats per Oliba en altres escrits.

El lèxic es retroba igual en les altres obres seves; i les fonts utilitzades són les mateixes dels altres poemes. Encara, el detall de la construcció d'esglésies — una de les activitats majors d'Oliba — és lloada aquí en Ramon Borrell:

- (16) «culturaeque Dei templa dicavit»,
 (49) «Nam sacrata Dei templa beavit»,

com també ho deia Oliba dels sants Narcís de Girona i Pau de Narbona en sengles sermons panegírics que els dedicà.

Crec que té importància l'allusió que fa l'autor de l'*Epicedion* a la minoria d'edat del comte Berenguer Ramon I, i l'exhortació a obeir-lo; així com l'elogi de la seva mare, tutora mentrestant:

- (85-88) «Ymnum ferte Deo dulciter almo
 qui pro patre dedit pignus in arvis;
 huic parete, viri, corde fideli
 iussis vosque piaie subdite matri».

Allusions importants, em sembla, puix que, a més de correspondre exactament a la realitat, provarien que el comte difunt havia encarregat una certa tutela de la comtessa Ermessenda i del fill menor d'edat a Oliba.

¿Hauria estat el mateix comte Ramon a designar-lo com a bisbe, per insinuació de la seva muller, poc abans de morir? O bé, un cop mort el comte, la mateixa comtessa, que posseïa per violari matrimonial el comtat i el bisbat d'Ausona, ¿l'hauria designat pontífex d'aquesta ciutat? Una frase de l'*Epicedion* — que ja podem considerar com a obra d'Oliba — indica com un elogi del comte Ramon el fet d'haver afavorit la clerecia del país:

(51) «et clerum patriae fovit honeste».

Ultra al seu predecessor Borrell, que menciona immediatament, podria ésser una al·lusió velada a la seva pròpia nòmina episcopal. De la intervenció dels comtes no hi pot haver cap dubte: l'encíclica mortuòria redactada pels monjos de Ripoll ho afirma:

«Obeunte etiam ipsius regionis pontifice [Borrell], coniventia clericorum et hominum totius episcopii, et principium electione magnifica, et diversorum praesulum ordinatione promptissima, pontificali est sublimatus in cathedra».²⁰

No ens ha d'estranyar aquest procediment en l'elecció dels bisbes, puix que Ramon Borrell es considerava amo i senyor no sols dels comtats centrals catalans sinó també dels bisbats. Tots junts, comtats i bisbats, els lliurà per testament a la comtessa Ermessenda. Era el concepte de propietat sobirana damunt els béns de l'Església que aleshores dominava i que portarà dins el mateix segle XI a la tan sonada lluita de les investidures. He parlat en un altre lloc de com Ramon Borrell exercí aquest dret sense restriccions.²¹ No era gens estrany, doncs, que posés els ulls en l'abat de Ripoll, parent seu i de gran categoria humana, al moment que preveia ja la vacant de la seu d'Ausona i la seva pròpia mort.

És cert que posteriorment no plagué gaire a Oliba que les autoritats civils del país es fiquessin així en els afers estrictament eclesiàstics, com no volgué tampoc participar com a pròcer en els judicis de la cort comtal, on els bisbes feien un gran paper. De fet, no sabem pràcticament d'anades seves a Barcelona, possiblement per tal de no veure's implicat en els negocis de la cort comtal: ja en tenia prou amb els del seu bisbat, amb els de les dues abadies de Ripoll i de Cuixà, així com amb els monestirs que anava fundant o bé dirigia amb el seu prestigi humà i espiritual alhora.²²

Oliba, d'altra banda, és probablement el primer que gosa escriure els noms de «patria» i «regnum» en referir-se al nucli de comtats catalans que

²⁰ VILLANUEVA, *Viage*, VI, 303.

²¹ *Entorn de les famílies dels bisbes Oliba de Vic i Oliba d'Elna*, ja citat, pàg. 172, n. 17.

²² Vegeu el meu article *Moissac, Cluny et les mouvements monastiques de l'Est des Pyrénées du Xe au XIIe siècle*, *AdM*, 75 (1963) 554-560.

depenien directament del comte Ramon Borrell: Barcelona, Girona, Ausona, Manresa, la tutoria del d'Urgell, i, a més, hi ajunta intencionadament Tarragona, encara no reconquerida. Són interessants aquestes al·lusions i val la pena d'inventariar-les: el comte Ramon, que és el pare de la regió i rector del poble (16), és comparat a una «turris patriae» (7) caiguda de cop i plorada per tota l'Espèria (= Hispània). Ell era la «lux ingens patriae, gloria terrae» (41), «lux patriae» (58); ell, com dèiem, «clerum patriae fovit honeste» (51); ell era el «patriae ... decus ingens» (65); la seva mort ha estat un «funus patrium» (68); en anar-se'n ens ha deixat la «patriae gloria fulgens» (78). El sentit de «patria» i «regnum» com a regió on habita en comú un grup ètnic en aquest món és corroborat per la menció dels «regna caelestis patriae» (31-32) i «regna quietis» (60), referint-se al cel, que tenen un sentit molt precís d'estada definitiva per als cristians. Encara més: per a l'autor de l'*Epicedion* Ramon Borrell no rep pas el títol, d'origen administratiu, de «comte» sinó el de «princeps egregius in orbe» (18), que posseeix el «regificum honor» (!) (61) i tenia la «regni cura maxima» (33).

Aquí hi ha, com hom pot entreveure, matèria per a reflexió sobre la mentalitat que s'hauria anat formant entorn del nostre país si el prestigi d'Oliba hagués sobreviscut en els seus successors. Ja abans de morir ell, un monjo francès, Andreu de Fleury, relacionat estretament amb monjos de Ripoll i de Montserrat, parlava obertament del «regnum Barcinonense» en els *Miracula sancti Benedicti*.²³

IV

Aquí faré un parèntesi curt per a donar notícia d'un fill de Ramon Borrell completament inconnegut, sembla, dels historiadors. Era més gran que el successor, Berenguer Ramon I, i s'anomenà Borrell Ramon. Morí el 10 de novembre d'un any desconegut, abans del 1017, és a dir, abans que el seu pare. Probablement fou a Girona, on la seva mare Ermessenda residia més de grat que no pas a Barcelona, i d'on era bisbe el seu oncle, Pere Roger. Tot això es dedueix de la nota necrològica afegida al martirologi d'Adó, manuscrit de la catedral de Girona, que diu:

«IIII idus Novembris ... Eodem die obitum Borrelli filio Raimundi comite, cui Deus dimittat omnia peccata sua. Amen».²⁴

²³ E. DE CERTAIN, *Les miracles de saint Benoît* (Paris 1858), 188.

²⁴ VILLANUEVA, *Viage*, XII, ap. xxvii bis, pàgs. 290-291.

V

La suposada demostració de la data de la mort de Ramon Borrell intentada per Bofarull²⁵ presenta un cas curiós d'embolic de dates causat per la cronologia del regnat de Robert, tal com se seguia aleshores a Catalunya. Com he tingut ocasió de demostrar,²⁶ als comtats catalans centrals, en comptes de canviar l'any el 24 d'octubre ho feien el 24 de juny. Ja podem suposar quin ha d'ésser l'enrenou provocat per aquest canvi, puix que en els mesos d'estiu és quan es fan més transaccions documentals. Bofarull havia complicat les coses encara més en creure que la manca de concordança de les dates que li fornien els documents era deguda al fet que començaven a comptar el regnat de Robert el 24 d'octubre de 997, no pas de 996, any en què realment morí el seu pare, Hug. Els documents que manejà el portaren a establir com a data de la mort del comte Ramon Borrell el 25 de febrer de 1018, tot i que la seva argumentació portaria a fixar-la més equivocadament encara al 1019. L'arxiver barceloní dataava del 1018 i el 1019 certs documents datats efectivament del juliol-octubre de 1017 i 1018. Bofarull ha influït en les confusions que apareixen en altres autors.²⁷ Amb la nova cronologia que he proposat concorden gairebé tots els documents referents als mesos d'abans i de després de mort el comte.

Malgrat Bofarull, doncs, podem donar com a cert que Ramon Borrell havia mort abans que el bisbe Borrell de Vic; recordem, per tant, que ho seria abans del 24 de febrer de 1018. Existeix un pacte de mútua fidelitat entre els bisbes Pere [Roger] de Girona, germà de la comtessa Ermessenda, i Borrell de Vic, fill d'Ingilrada, en el qual el de Girona promet que ajudarà el de Vic en tot el que posseïx contra qualsevol persona,

«exceptis Ermessindis comitissa et filio suo Berengario».²⁸

El fet que no s'anomeni per a res el comte Ramon i sí només el fill Berenguer i la seva mare, germana del bisbe, fa creure prou clar que Ramon Borrell ja era mort. El pacte no porta data; però és evidentment d'abans del 24 de febrer de 1018, dia que morí Borrell de Vic. Aquest pacte havia estat clos sens dubte a Girona, a l'anada de Borrell en aquesta ciutat de retorn d'Hispania, segons hem vist que deia Oliba en el plet de les esglésies de Gurb.

²⁵ *Los condes de Barcelona vindicados*, I (Barcelona 1836), 214-220.

²⁶ *La datació dels documents pel rei Robert*, ja citat (cf. n. 3).

²⁷ Per exemple, S. SOBREQÜÉS, *Els grans comtes de Barcelona* (Barcelona 1961), 34, n. 66.

²⁸ VILLANUEVA, *Viaje*, VI, 288, cf. pàgs. 178-179.

L'arquebisbe Pere de Marca ja havia establert que el comte Ramon Borrell morí el 1017, sense precisar, però, ni el mes ni el dia.²⁹ Probablement treia aquesta precisió de la crònica ripollesa de Marsella,³⁰ que diu, concordant perfectament les dues cronologies:

«Anno MXVII, indictione xv, obiit Raymundus Barch(inonensis) comes filius Borrelli comitis». ³¹

També donava el 1017 l'altre cronicó ripollès I;³² d'ells ho tragué el cronicó de Roda i després el darrer compilador dels *Gesta comitum Barcinonensium*;³³ i el cronicó II de Ripoll diu també:

«[E]ra MLV. [indictione] xv. [anno] MXVII ... obiit Raimundus Barch(inonensis) comes filius Borrelli comitis ...» ³⁴

Per tal de precisar el dia cal una mica més de finor crítica. Creuria que Bofarull depèn de l'antic necrologi de Ripoll en fixar el 25 de febrer com a data de la mort de Ramon Borrell. En l'edició que d'aquest necrologi ha donat fa poc el Dr. Junyent hom llegeix efectivament al

«vi kal. Martii ..., Borrellus episcopi, Raimundus comes». ³⁵

La cosa es complica si consultem el necrologi de Girona conservat als marges del martirologi d'Adó, abans mencionats:

«iii kal. Martii ... Eodem [die] obiit Raimundus comes, anno dominicae trabeationis xvi post millesimus».

Segons Villanueva,³⁶ la nota seria contemporània; encara, però, que hom podria dubtar d'això. El dia seria, doncs, el 28 de febrer de 1016. Com que l'any francament està equivocat, crec que tampoc no mereix gaire confiança el dia, que no encaixa amb aquell en què hem vist celebrar-se l'aniversari a Ripoll.

Més complicacions encara: una donació de terres feta al sagristà de Vic, Bofill, per la comtessa Ermessenda i el fill Berenguer Ramon, el 19 de juliol de 1029,³⁷ és feta

«tali conventu ut ... teneas missas canere super altare sancti Petri *tempore quadragesimali pro anima viro meo Remundo comite*».

²⁹ BALUZE, *Marca Hisp.*, col. 427-429.

³⁰ Ed. LABBE, *Nova Bibliotheca Manuscripta*, I, 339, passada a FLÓREZ, *España Sagrada*, XXVIII, 345.

³¹ La mateixa notícia, sense la indicció, A. ALBAREDA, *CatMon*, I (1927), 35; A. WILMART, *RBén*, 45 (1933), 149.

³² VILLANUEVA, *Viage*, V, 244.

³³ Ed. BARRAU-DIHIGO, dins «Cròniques catalanes», II (Barcelona 1925), 29 i 124.

³⁴ Barcelona, B. Univ., 588, f. 37.

³⁵ JUNYENT, *AMo*, 9 (1962), 220.

³⁶ *Viage*, XII, ap. XXVII bis, pàg. 289.

³⁷ BOFARULL, *Condes vindicados*, I, 235; JUNYENT, *Diplomatari*, doc. 88 provis.

Com que la pasqua del 1017 s'escaigué el 21 d'abril, ni el 25 ni el 28 de febrer no entraven dins el temps quaresmal, quan el sagristà de Vic havia de dir les misses de sufragi pel comte Ramon. No crec, doncs, que aquest document ajudi a precisar el dia de la seva mort.

Té, però, molta més probabilitat d'indicar-lo el document atorgat en ocasió del judici comtal celebrat a Sant Cugat del Vallès el 13 de setembre de 1020.³⁸ Presidia el judici la comtessa Ermessenda amb els seus prohoms de la cort. Oliba, com a abat de Ripoll, presentà plet sobre l'alou d'Olesa i de Sant Pere Sacama, antigament propietat del seu monestir. El tribunal comtal li donà la raó. Oliba, agraït, estableix que celebrarà a Ripoll un aniversari perpetu per l'ànima del comte Ramon, l'endemà de la festa de la Mare de Déu, o sigui el 9 de setembre. La raó només pot ésser deguda al fet que la data del 8, dia propi de l'aniversari, impediria les commemoracions de difunts. Crec que la confirmació d'aquesta data és donada pel necrologi de Ripoll, mencionat abans, i que al «VII idus septembris», és a dir, el mateix dia 8, indica un «Raimundus comes».³⁹ Em sembla, doncs, que ara podem admetre definitivament com a dia de la mort del comte Ramon Borrell el 8 de setembre de 1017.

Ara només ens queda la feina de concordar els documents d'abans i de després d'aquesta data, en els quals actuen junts els comtes Ramon i Ermessenda o bé aquesta i el seu fill Berenguer Ramon I. És més complicat que no semblaria al primer cop d'ull, a causa sobretot de la reducció de les dates que n'han fet els editors dels documents i els autors que els han comentats.⁴⁰

Tal com hem pogut veure, del *Carmen epicedion* sobre la mort de Ramon Borrell es dedueix que aquest deixava el fill Berenguer Ramon menor d'edat sota la tutela de la seva mare. Hi ha un document important que, ensems que dir-nos això mateix, fa veure la distància relativa de temps que havia transcorregut des de la mort del comte. El 26 d'agost de 1018 se celebrà judici per la causa haguda entre la comtessa Ermessenda de Barcelona i el comte Hug d'Empúries sobre la possessió de l'alou d'Ullastret.

«Anno vicesimo tertio Roberti», diu, «post discessum domni Raimundi incltyi comitis tenebat suprascripta comitissa tutelam filii sui Berengarii comitis, qui post finem patris remansit in minoribus annis».

³⁸ PASQUAL, *Sacra Cathalonie antiquitatis Monumenta* = Barcelona, Bibl. de Catalunya, ms. 729, III, pàgs. 16-17, tret de l'original a l'antic arxiu de Montserrat.

³⁹ JUNYENT, *AMo*, 9 (1962), 223.

⁴⁰ Per exemple, BOFARULL, *Condes vindicados*, I, 208, cita un document segons el qual Ramon Borrell encara devia viure el 15 de juliol de 1018; i no s'adona de la contradicció que implica aquesta data amb la data de mort, falsa, que ell mateix establí, 25 de febrer del mateix any. De fet, però, el document sudit és del 15 de juliol de 1016 = any 21 de Robert (cf. BALUZE, *Marca Hisp.*, app. cclvi)

En el judici hi intervingué Oliba de Vic «suprascripto anno mense augusto».

La demanda legal fou feta també en presència d'Oliba. Els jutges diuen que l'alou d'Ullastret

«post discessum eius [Raimundi] vidimus Ermessendam comitissam et filium suum Berengarium habere et possidere ... usque in diem quo Hugo comes invasit haec omnia et abstulit a potestate et iure illorum». ⁴¹

Tot això suposava llargs mesos. Sembla molt més plausible d'encabir aquestes anades i vingudes de cavallers, administradors, jutges i comtes si la mort de Ramon Berenguer s'escaigué pel setembre de l'any 1017, més que no pas si hagués estat pel febrer del mateix 1018. Notem de passada que Oliba intervé ja com a pacificador i que es posa de la banda de la comtessa Ermessenda, sens dubte perquè aquesta tenia la raó al seu favor.

Encara és més fort, al meu juí, el que es dedueix de la donació testamentària de l'alou de Socarrats a la canonja de Vic, feta per Ermessenda i altres prohoms, marmessors del comte Ramon, el 12 de novembre. L'any, per dissort, és il·legible en l'única còpia conservada. ⁴² Però no pot ésser més que del 1017. ⁴³ En efecte, l'execució del testament havia d'ésser feta dins els sis mesos de la mort. Si aquesta s'esdevingué el 8 de setembre de 1017, l'execució testamental hauria tingut lloc legalment pel novembre, és a dir, dos mesos després. Si es vol dir, però, que morí el 25 de febrer de 1018, l'execució hauria estat il·legalment ajornada a deu mesos després, cosa que no sembla possible, tractant-se del testament d'un comte. Aquesta donació fou signada posteriorment per Berenguer Ramon I «iam quatuordecim annos expletos», quan es considerava com a entrat en una primera etapa de la majoria d'edat.

La darrera ocasió en què es trobaren junts Ramon Borrell i Ermessenda fou en una donació a favor de Tabèrnoles feta el 28 d'agost de 1017, ⁴⁴ deu dies abans de morir el comte. La primera ocasió en què apareixen sols la mare i el fill menor d'edat sembla ésser l'elecció de l'abat d'Amer. Tres anys abans, pel 1014, els comtes Ramon Borrell i Ermessenda hi havien imposat com a abat l'arxiprest de Girona, Guitard, que no era pas monjo. Ara, el 29 de novembre de 1017, en un concili reunit a Girona mateix, Ermessenda, amb el seu fill Berenguer, escolta els greuges dels monjos d'Amer, i els donen per abat un monjo de Galligans, de nom Sunyer. El document és ben datat l'any 1017 de la «trabeació» del Senyor.

⁴¹ *Marca Hisp.*, app. clxxxI, col. 1013-1016.

⁴² En el *Liber dotationum*, de l'arxiu de Vic, f. 138v.

⁴³ «Anno xx [11] Roberti» sens dubte; el gargot en forma de dues aspes equival a les dues xx.

⁴⁴ «Anno xxii Roberti», segons còpies de Plandolit, a l'arxiu de Montserrat.

Tots els documents que apareixeran amb data discordant, caldrà intentar de concordar-los amb les dates establertes més amunt, que em semblen definitives.

És difícil de dir com i de què morí el comte Ramon Borrell. Els historiadors del Llenguadoc, Devic i Vaissete,⁴⁵ afirmaven que probablement fou matat en una campanya militar dels moros de Saragossa que atacaren Barcelona el 1017. Els historiadors catalans rebutgen aquesta notícia, car a partir de Bofarull creuen que el comte morí pel febrer de 1018. Així ho han fet Rovira i Virgili,⁴⁶ Sobrequés⁴⁷ i Soldevila.⁴⁸ Però aquests dos darrers ja notaven que la campanya del 1017 era d'un sentit molt divers del que creien els historiadors francesos. Ramon Borrell anà a Còrdova com a aliat de Mundhir en la campanya de primavera del 1017, per tal d'ajudar Abd-al-Ràhman IV, tal com informen els historiadors àrabs reportats per Dozy⁴⁹ i Millàs i Valli-crosa.⁵⁰ Aquesta expedició arrossegaria molts nobles i fins alguns eclesiàstics, com ho féu la cèlebre del 1010. Qui sap si aquella frase d'Oliba que deia del seu predecessor, Borrell de Vic, «ab Ispaniis veniens et Ierundam adiens», indicaria que el bisbe d'Ausona acompanyà el comte a la campanya cordovesa i de retorn anaren tots cap a Girona? Aquesta notícia concorda amb una altra que d'una manera independent ens ofereix una venda feta entre particulars dels voltants de Barcelona, signada el 21 d'octubre de 1017, i feta

«pro ipsa necessitate qui fui[t] in ipso anno quando homines exierunt de comitatu Barchinona et fuerunt in alias regiones». 51

Cert que no és pas dit que la causa de la marxa dels barcelonins fos una campanya militar; podia ésser també una pesta, posem per cas. Però si la paraula «homines» té el significat d'homes, barons, és obvi que la marxa fou militar.

Tampoc no queda clar on morí el comte. Tanmateix, és cert que fou enterrat al claustre de la catedral de Barcelona, tal com ho afirma un document atorgat pel bisbe Deusdedit, de l'any següent, el 2 de setembre de 1018:

«Raimundus inclitus comes, Borrelli comitis prolis, bonitate plenus, cuius vite effulsit, et nec (!) eius sepulcro et ossibus Barchinona ornatur civitas ... Ermessendis itaque coniux eius comitissa ... sepulto corpore prefati viri sui infra canonicalem claustram Sancte Crucis superius comprete ...» 52

⁴⁵ Ed. PRIVAT (Toulouse 1872), III, 250.

⁴⁶ *Història nacional de Catalunya*, III, 480-481.

⁴⁷ *Els grans comtes de Barcelona*, 26-27 i notes 63-69.

⁴⁸ *Història de Catalunya*, I² (Barcelona 1962), 91.

⁴⁹ *Histoire des musulmans en Espagne*, III (Leyden 1861), 323.

⁵⁰ Vegeu la nota de ROVIRA I VIRGILI, *Hist. nac. Catalunya*, III, 480, n. 3, que confon, però, dues campanyes del 1017 i 1018.

⁵¹ *Libri antiquitatum*, II, f. 179, doc. 521: MAS, *Rúbrica*, I, 170-171, n. 380, datat del 1018.

⁵² *Libri antiquitatum*, I, f. 151: MAS, *Rúbrica*, I, 176, n. 389.

VI

Com a resum, em permeto de proposar a la consideració dels historiadors les dates següents:

a) mort de Ramon Borrell, comte de Barcelona: el 8 de setembre de 1017;

b) elecció d'Oliba, abat de Ripoll i de Cuixà, per a bisbe coadjutor de Vic: entre el 9 de setembre i el 18 de desembre de 1017;

c) mort del bisbe Borrell de Vic: el 24 de febrer de 1018;

d) Ramon Borrell i Ermessenda tingueren un primer (?) fill, Borrell Ramon, mort el 10 de novembre de no sabem quin any, certament però abans del 1017.